

Gyakorisági viszonyok a korai ómagyar kori hangtani nyelvjárási különbségek leírásában

1. A korai ómagyar kori hangtani nyelvjárási különbségek leírásának elsődleges, közvetlen forrásanyagát a nyelvemlékekben fellelhető nyelvi adatok jelentik. Az egyes nyelvemlékek adatainak nyelvjárástörténeti forrásértéke azonban nagyon különböző lehet. A korai ómagyar kori nyelvemlékek felhasználásának legfőbb korlátját a helyesírás-történeti buktatók mellett a rájuk jellemző nyelvi ingadozások¹ jelentik, a történeti adatok nyelvjárástörténeti forrásértékének tanulmányozása során ezért a nyelvemlékekben tapasztalható kettősségek okait is tisztáznunk kell (erről egy korábbi írásomban részletezően szóltam, BÁBA 2019).

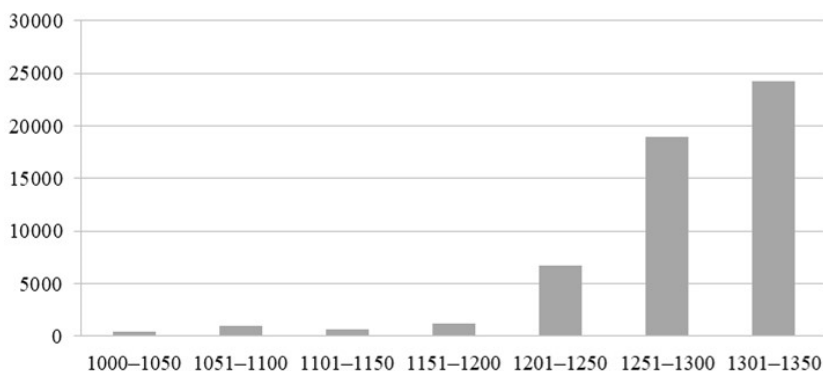
A hangtani szembenállások ómagyar kori területi sajátosságainak leírásakor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az oklevelekben fellelhető szórványok némelyike nem feltétlenül a helyi nyelvhasználók nyelvjárását tükrözi, hanem az oklevélíróét. Ezt a kérdést a különböző átiratokban fennmaradt közel azonos időben keletkezett oklevelek vizsgálatával ugyancsak körüljártam, ezeknek a forrásoknak a vizsgálatával ugyanis választ remélhetünk arra a kérdésre, hogy bizonyos nyelvjárástörténeti jelenségek miért tűnnek fel olyan területeken is, illetve olyan időben is, ahol és amikor az nem lenne várható (vö. BÁBA 2020).

A történeti adatok nyelvjárástörténeti forrásértékének meghatározásakor mindezeket túl a források területi és kronológiai eloszlásának egyenetlenségét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Jelen írásomban azt szeretném bemutatni, hogy a korai ómagyar kori történeti adatokhoz való viszonyulást hogyan határozzák meg ezek a tényezők, azaz milyen módszertani elvek alkalmazása vezethet eredményre az adatok gyakoriságának értékelése során. A korai ómagyar kori hangtani nyelvjárási sajátosságok közül mindehhez az *i ~ ü*, *ë ~ ö*, *é ~ í*, illetve az *l* kiesésével és az *ëj* diftongussal kapcsolatos hangtani szembenállások köréből hozok példákat.

2. Az Árpád-korból ránk maradt 4419 királyi oklevélből mindössze 198 köthető a 11–12. századhoz, a fennmaradó 4221 oklevél a 13. század terméke (SOLYMOSI 2006: 206–207). Az oklevelek megjelenésének kronológiai egyenetlensége

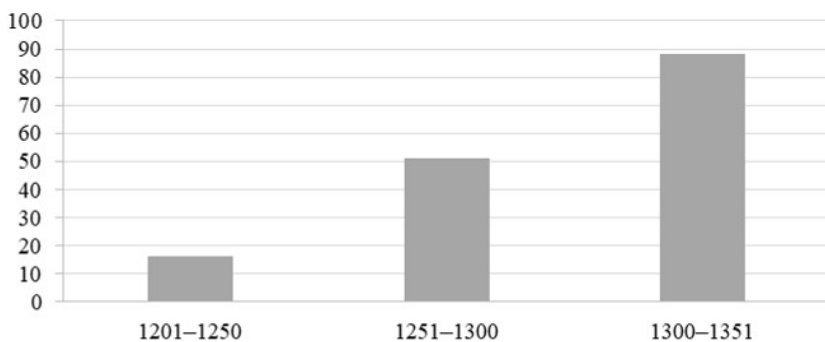
¹ BENKŐ LORÁND szerint például a székesfehérvári keresztetek javainak megerősítését tartalmazó, 1193-ban kelt oklevél számos hangtani ingadozást mutat, az adatok így példákat szolgáltatnak az *i ~ ü* szembenállás mellett az *ou ~ ó* (például *humerou ~ Aldo cut*), *ëj ~ öj* (például *keures bocor ~ Chergou*), *ëj ~ é* (például *Ferteu ~ fertes*), valamint a *v ~ hiátus* (például *Leajn sewer ~ Seyr kev*) hangtani (vagy esetleg helyesírási) kettősségekre is (1957: 37–39).

magától értetődően az adatok időbeli eloszlását is nagyban torzítja. Jól mutatja ezt a hangtani nyelvjárási különbségek leírásához a vizsgálataim során elsődleges forrásanyagként használt, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén épülő hang- és helyesírás-történeti adatbázis (1000 és 1350 közé eső) több mint 53.000 adatának kronológiai megoszlása is (lásd ehhez az 1. ábrát).

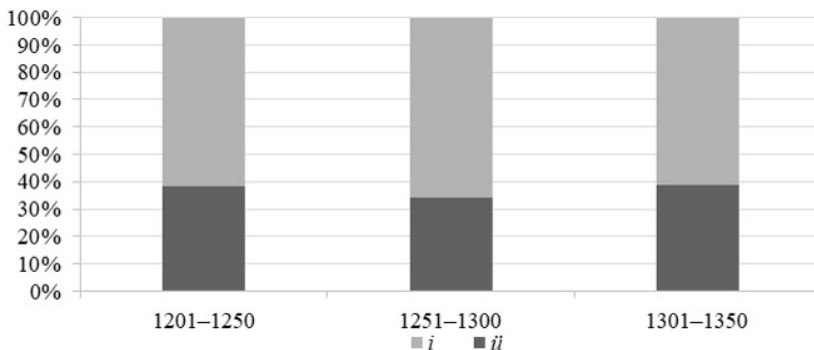
1. ábra. Az adatok kronológiai megoszlása az említett adatbázisban

Tekintettel arra, hogy az oklevelek eloszlása az egyes évszázadokban nagy fokú aránytalanságot mutat, a kronológiai sajátosságok megállapításakor a változatok egymáshoz viszonyított előfordulásának figyelembevétele, vagyis a relatív gyakoriság bemutatása lehet az egyes korszakokban leginkább eredményes.² Az *i ~ ü* szembenállás vizsgálatakor például az *ü-ző* adatok abszolút gyakoriságát tekintve azok gyarapodásának lehetünk tanúi, az összes (tehát mind az *i-ző*, mind az *ü-ző*) adatot, s azok egymáshoz viszonyított arányát figyelembe véve azonban sokkal inkább az *ü-ző* adatok jelenlétének stagnálása mutatkozik meg (lásd a 2. és a 3. ábrát).

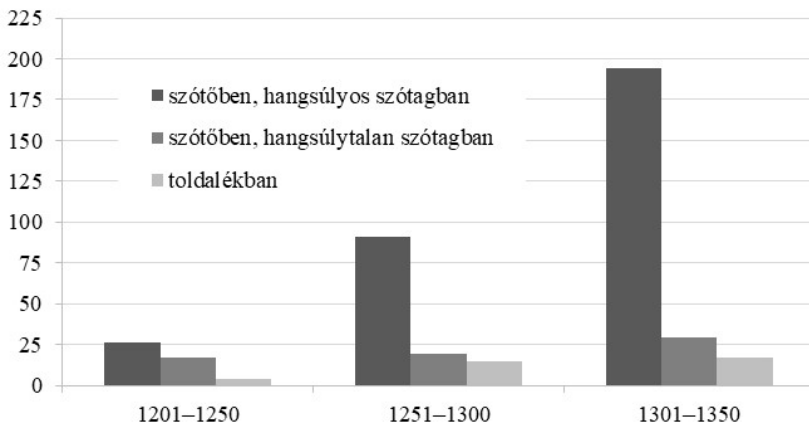
2. ábra. Az *ü-zés* abszolút gyakorisági viszonyai

² Az adatok kronológiai eloszlásából egyúttal az is következik, hogy a 13. század előtti időszak adatai bizonyos kronológiai és területi gyakorisági összevetésekre nem alkalmasak, ezért azok figyelembevételétől a hangtani jellegű elemzésekben eltekintettem.

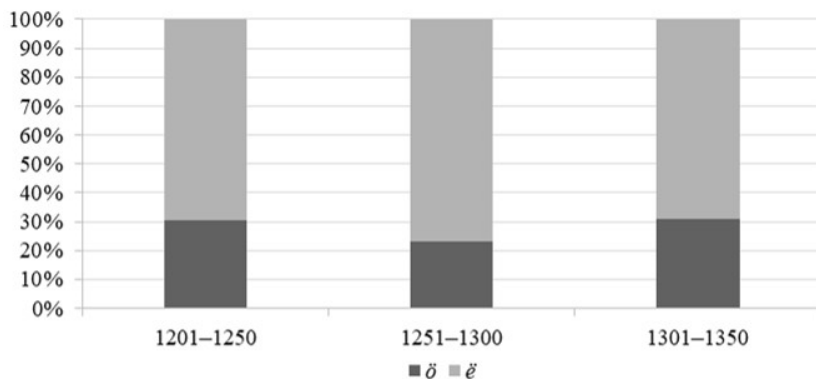
3. ábra. Az ü-zés relatív gyakorisági viszonyai

Az $\ddot{e} \sim \ddot{o}$ szembenállás kronológiai viszonyai kapcsán hasonló sajátosságot tapasztalunk. Az \ddot{o} -zű adatok különböző fonetikai helyzetben való megjelenésében látszólag elmozdulás történik az egyes fél évszázados időintervallumokban: a hangsúlyos szótagban jelentkező \ddot{o} -zű adatok száma jelentősen növekszik az idő előrehaladtával (lásd a 4. ábrát).

4. ábra. Az \ddot{o} -zű adatok száma a különböző fonetikai pozíciókban

Ez azonban minden bizonnyal csupán az adatok abszolút számának növekedésével van összefüggésben, mivel — ahogyan ezt az 5. ábra mutatja — az \ddot{e} -zű adatok száma ugyancsak jelentősen gyarapodik ebben a pozícióban az egyes időintervallumokban, s az egymáshoz viszonyított helyzetükben csak minimális elmozdulás látható.

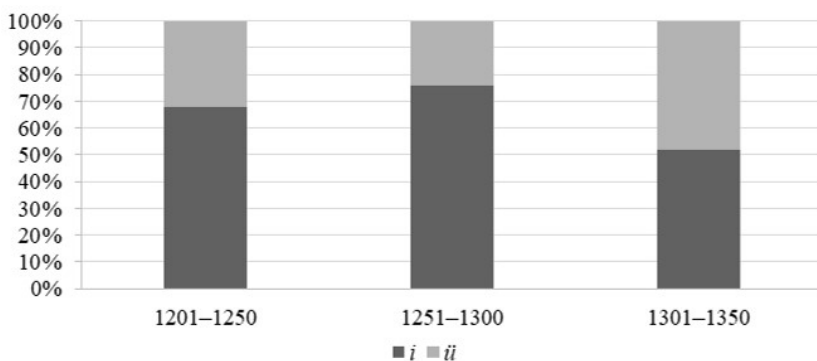
5. ábra. Az *ë-ző* és az *ö-ző* adatok száma szótőben, hangsúlyos helyzetben

Az oklevelek s ezáltal a bennük szereplő nyelvi adatok egyenetlen kronológiai eloszlása — az összevethetőség problémás volta mellett — olyan értelemben is befolyásolhatja a nyelvjárástörténeti vizsgálatok eredményét, hogy abban az időszakban, amikor nagyobb számban állnak rendelkezésünkre helynévi adatok, bizonyos hangváltozási folyamatok akár már le is zárulhattak. A β (vagy ν)³ labializáló hatásaként, annak kiesésével összefüggő labializáció például a helynévi adatok szerint valószínűleg olyan korán zajlott le, hogy az ennek következtében kialakuló kettősségre nem találunk meggyőző adatképeket, csupán a változás eredményeképpen létrejövő *ü-ző* alakok (például *Köved*: 1247: *Kued*, Komárom vm., Gy. 3: 434, *tövis*: 1319: *Tuys*, erdélyi Fehér vm., Gy. 2: 188) jönnek elő nagyobb számban a korai ómagyar kori adatok között (de lásd még DUDÁS 2004: 168).

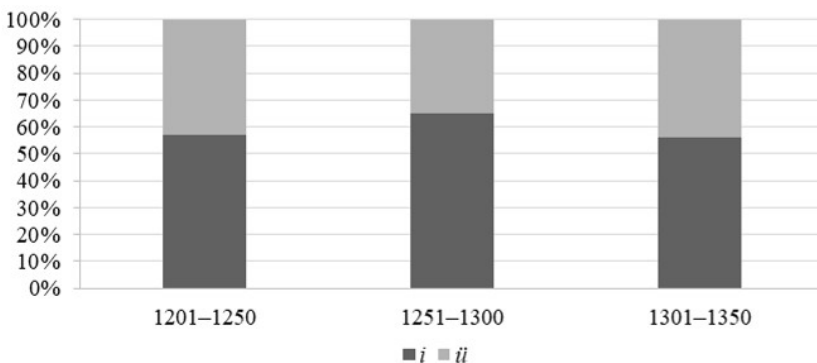
Az oklevelek fennmaradásának esetlegessége mellett a kronológiai jellegű megállapításainkat az okleveleknek egy másik sajátossága is nagyban elbizonytalaníthatja. Az oklevelek egy jelentős része ugyanis csak hamisított vagy átírt formában maradt fenn, az ilyen oklevelek pedig kétes értékűek. Az ezekben megjelenő elemeket nem lehet az eredeti és a hiteles oklevélbeli adatokkal azonos módon kezelni, minthogy az oklevelet átírók bizonyos esetekben éltek a változtatás lehetőségével, más esetekben azonban nem. Ennek megfelelően az ilyen módon adathozható jelenségeket nem tarthatjuk egyértelműen jellemzőnek sem az eredeti, sem az átírt oklevél korára (SZÓKE 2010: 95, 98, 2011: 60).

³ KIS TAMÁS az ómagyar bilabiális β -ről írott munkájában amellel érvel, hogy a jelenség a β feltevése nélkül is jól magyarázható, a ν hang ugyanúgy alkalmas ugyanis a vokalizálódásra, ami „nem a képzési helyből, hanem az adott hang szonoráns approximáns voltából következik, a labiodentális approximáns ν [...] ugyanúgy vokalizálódhat, mint a bilabiális approximáns β , viszont nem lesz magánhangzó se a bilabiális, se a labiodentális zöngés réshangból, ha az frikatíva” (2019: 58). Annak a kérdését is felveti ugyanakkor, hogy egyáltalán beszélhetünk-e kiesésről, mivel egyetért SIMONYIVAL, MELICHHEL és MÉSZÖLY GEDEONNAL abban, hogy a hiátustöltő jelölése pusztán helyesírási sajátosság volt a korban (2019: 57).

Elemzéseim során ezért a nem eredetiben fennmaradt oklevelek adataira külön figyelemmel voltam. Az *i ~ ü* szembenállás kapcsán például megvizsgáltam azt, hogy a hangsúlyos szótagban bekövetkező változások kronológiai gyakorisági viszonyait befolyásolja-e az, hogy bevonjuk-e az elemzésekbe a nem eredetiben fennmaradt oklevelek adatait vagy sem. Úgy tűnik, hogy az eredményt ebben az esetben nem módosítja jelentősen az adatok állományának efféle differenciálása (lásd a 6., 7. ábrát).

6. ábra. A szótőben, hangsúlyos szótagban jelentkező *i ~ ü* szembenállás kronológiája az eredeti, másolt, hamis és átírt oklevelek alapján

7. ábra. A szótőben, hangsúlyos szótagban jelentkező *i ~ ü* szembenállás kronológiája az eredetiben fennmaradt oklevelek adatai alapján

Előfordult ugyanakkor, hogy bizonyos kiugró eseteket szemügyre véve kiderült, hogy az adat atipikus jellegét az átírt oklevélbeli előfordulása okozza, így például a *boldog* közszó és a *Csanak* helynév esetében a mindössze néhány *l*-ező alak (1263/1466/1476: *Boldogazzonkezy*, Gy. 1: 224, Bács vm., 1233/1416: *Cholnuk*, *Vatacholnuka*, *Cholnuch*, Gy. 3: 410, Komárom vm.) felbukkanása talán ezzel a tényezővel hozható összefüggésbe. Ehhez hasonlóan az *i*-zés egyik

terjedési gócnak tartott nyírségi–szamosháti területeken (például Szabolcs vármegyében) az egyetlen *i*-ző adat (1212/1339: *Bezdir*, NÉMETH 1997: 42) korainak tűnő felbukkanása sem függetleníthető attól a körülménytől, hogy ez átírt oklevélbeli előfordulás. A területen ugyanis többnyire csak a 14. század második felében bukkannak fel az *é* ~ *i* szembenállás jelenlétét sejtető egyéb adatok, például *Tuzsér* (1354: *Tusyr* ~ 1345: *Geustusera*, 1387: *Twsyr*, Cs. 1: 528) és *Körtvélyes-telek* (1374: *Kurthwylestelek*, NÉMETH 1997: 115) települések nevében (vö. N. FODOR 2008: 147).

Az azonban további, az egyes hangtani szembenállásokra vonatkozó elemzést igényel, hogy megállapítsuk, az adatok ilyen mennyiségű elemzésekor van-e általában véve jelentősége ennek a különbségtételnek.

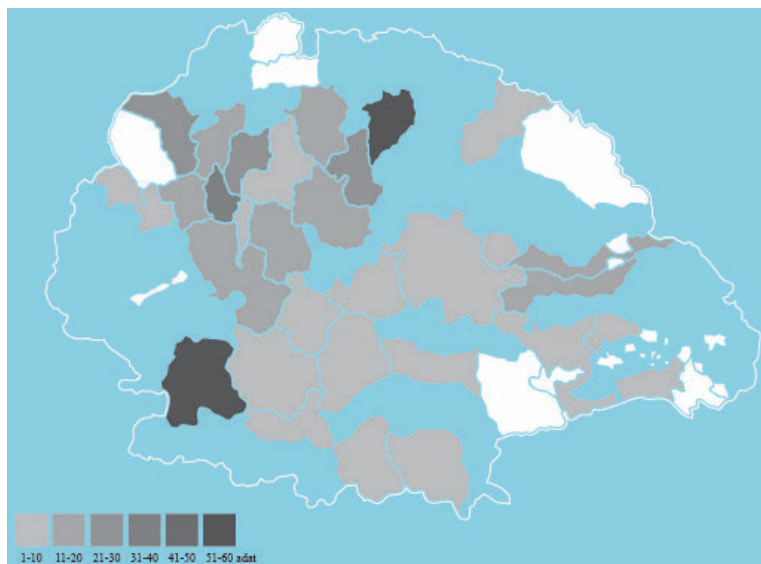
3. A források területi eloszlásának egyenetlensége (így például az erdélyi területek gyenge forrásadottsága) ugyancsak könnyen elbizonytalaníthatja a történeti adatok tanúságtételét. Ez azt jelenti, hogy bizonyos adatok hiánya a vizsgált területen nem szükségszerűen azonosítható magának a nyelvi jelenségnek a hiányával.

Nemcsak bizonyos területek adathiányos volta, hanem egyúttal más régiók gazdag adatoltsága is könnyen tévútra vezethet bennünket a nyelvjárási jelenségek területi sajátosságainak értékelésekor. Nyitra vármegye például mind az *ü*-zés, mind pedig *i*-zés területi terjedésének vizsgálatakor sűrűsödési pontként tűnik fel a korai évszázadokban, a vármegye forrásadottságainak ismerete azonban óva int bennünket attól, hogy kizárólag e jelenség alapján az adott területet az említett hangtani változások gócpontjainak tekintsük. Elég ehhez például az ország középső része déli területeinek adatait összevetni Nyitra vármegye adatainak számával. Bodrog, Csanád és Csongrád vármegye adatainak mennyisége a felét sem éri el ugyanis Nyitra vármegye adatainak.

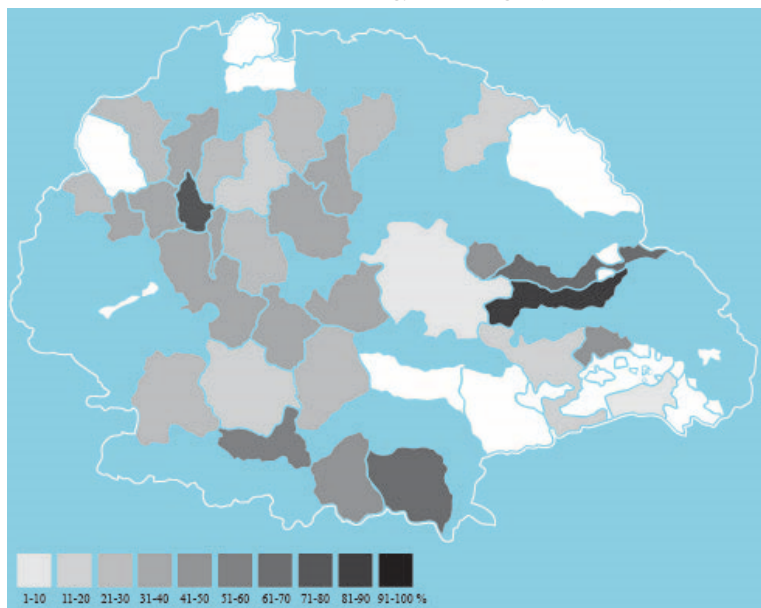
3.1. Az adatok alapján megrajzolt térképek az *ē* ~ *ö* szembenállás területisége kapcsán a szakirodalomban korábban felvázolt elképzeléseket szintén csak részben igazolják. Az *ö*-ző adatok abszolút gyakoriságát tekintve (lásd ehhez a 8. ábrát) ugyan Baranya és Abaúj vármegyék tűnnek a kiindulás gócnak (vö. DUDÁS 2002: 31), ez azonban inkább az előbb említett forrásadottságokat tükrözi vissza: mindkét térségben különösen nagy volt a településsűrűség, és emellett források is nagy számban maradtak fenn ezekre a területekre vonatkozóan. Amennyiben az *ö*-ző adatokat az *ē*-ző adatokhoz mérjük, a gyakorisági viszonyaik máris árnyaltabb képet tárnak elénk. A relatív gyakoriság⁴ alapján azt látjuk ugyanis, hogy a nyelvterület déli (Bács és Krassó vármegyékben) és keleti részén (Doboka,

⁴ A relatív gyakorisági viszonyoknak a területi sajátosságok leírásában betöltött fontos szerepére hívja fel a figyelmet a történeti családnévatalasz (<https://csaladnevatalasz.hu/nevkereso>) módszere is, ahol „a relatív gyakoriság a keresett családnév megyén vagy járáson belüli százalékos arányát mutatja meg”.

Kolozs, Kraszna és Küküllő vármegyékben), valamint Esztergom megyében gyakori(bb) a labiális adatok előfordulása (lásd a 9. ábrát).⁵

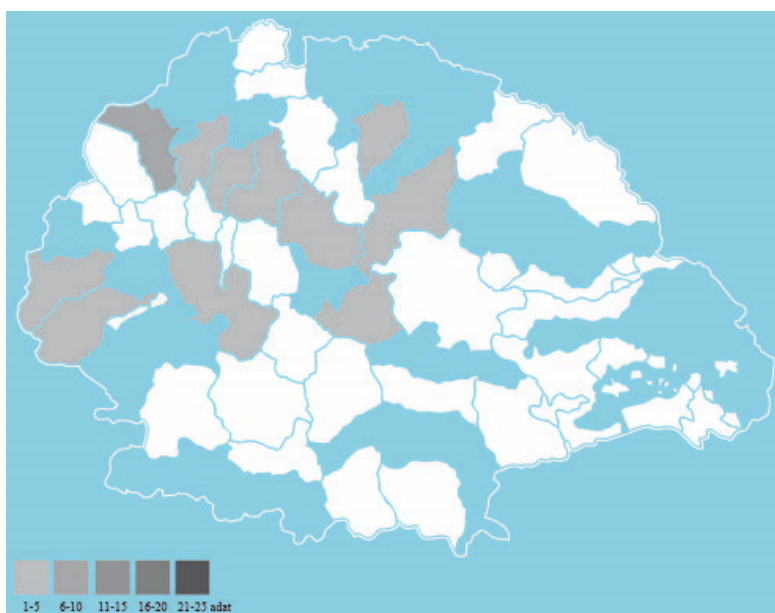
8. ábra. *Az ö-zés abszolút gyakorisága (1201–1350)*

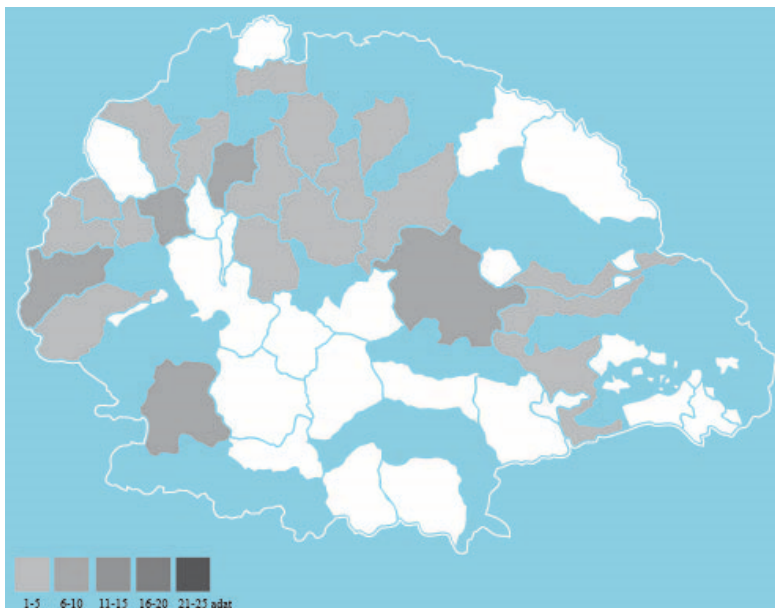
9. ábra. *Az ö-zés relatív gyakorisága (1201–1350)*

⁵ A térképeken a kézzel jelölt területek azokat a vármegyéket mutatják, ahonnan az adatbázisban egyáltalán nincsenek adataink, a fehér szín ellenben az adott jelenséget érintő adatok hiányát jelzi.

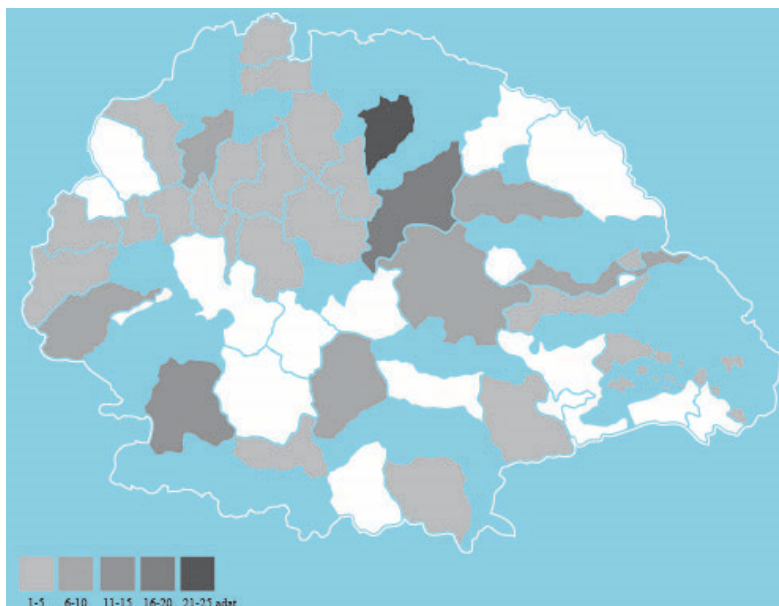
3.2. Az *é ~ í* szembenállás gyakorisági viszonyainak leírásakor méginkább nélkülözhetetlen a relatív gyakorisági viszonyok figyelembevétele. Az *é ~ í* szembenállás korai ómagyar kori sajátosságainak a vizsgálata során ugyanis hatványozottan szembesülünk a nyelvjárástörténet azon korlátaival, amik a helyesírás-történeti bizonytalanságokból, az adott jelenség keletkezéstörténeti heterogenitásából és a források egyöntetűségének a hiányából fakadnak. Az *é ~ í* szembenállás vizsgálatához ugyanis a fentebb már említett hang- és helyesírás-történeti adatbázison túl további források adatait is felhasználtam: Vas, Zala és Sopron vármegyékre vonatkozóan CSÁNKI DEZSŐ Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Cs.) című munkáját, Szabolcs és Szatmár vármegyékre vonatkozóan pedig NÉMETH PÉTER A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig (2008) és A középkori Szabolcs megye települései (1997) című műveit. A forrásanyag ilyen irányú bővítésére azért volt szükség, mert a nyelvjárástörténeti szakmunkák hagyományosan ezeket a területeket jelölik meg a változás kiindulási gócaiként. E bővítés nyomán azonban a forrásanyag némileg heterogénné vált, ami nem csupán azt jelenti, hogy az egyes vármegyék között az adatok mennyiségében jelentkeznek különbségek, hanem egyúttal azt is, hogy ez utóbbi vármegyékből — az adott munkák jellegéből fakadóan — pusztán településnévi adatok kerültek be a vizsgált korpuszba.

10. ábra. Az *é ~ í*-zés abszolút gyakorisága (1201–1250)

11. ábra. *Az í-zés abszolút gyakorisága (1251–1300)*

12. ábra. *Az í-zés abszolút gyakorisága (1301–1350)*

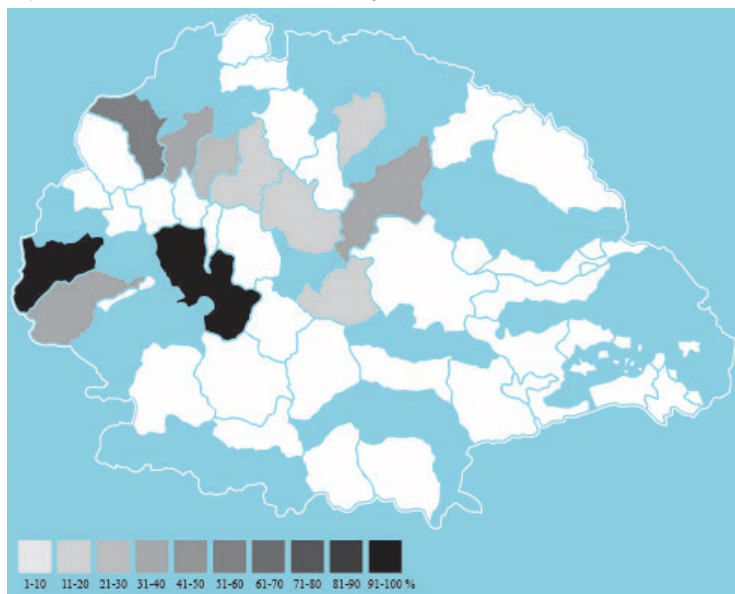
Az *í*-zés abszolút gyakoriságát bemutató térképsorozat (lásd a 10., 11., 12. ábrát) egyrészt azt mutatja, hogy a vizsgálatba vont déli és keleti vármegyékre mintha kevésbé lenne jellemző ez a sajátosság a 13. század első felében, s bizonyos

területeken (pl. Bodrog és Csongrád vagy Máramaros és Bereg vármegyékben) még a 14. század első felében sem jelentkezik az *i*-zés. Az is látható másrészt, hogy a 13. századra általánosan jellemző kisszámú adatmennyiséggel szemben a 14. század első felében már bizonyos területeken (pl. Abaúj és Szabolcs vármegyékben) látszanak sűrűsödési pontok.

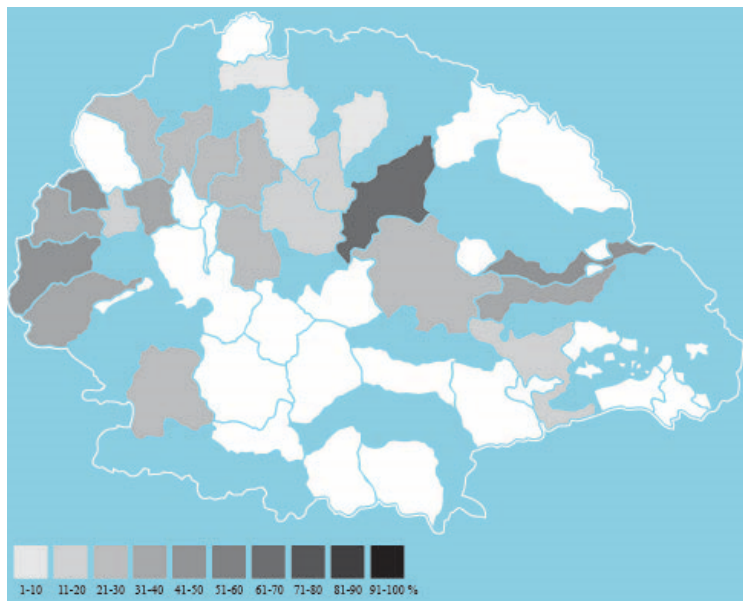
Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az egyes vármegyék adatainak eltérő forrás-adottságai miatt az abszolút gyakorisági viszonyok nem minden esetben nyújtanak hiteles információt egy adott jelenség terjedését illetően. Ezért — ahogyan az eddigiekben is — az adatok relatív gyakorisági viszonyaira, vagyis az *i*-zű adatoknak az *é*-zű adatokkal szembeni százalékos arányaira is érdemes figyelmet fordítanunk (ezeket ábrázoltam a 13., 14., 15. ábrákon).

A relatív gyakoriságot bemutató térképlapok szintén azt igazolják, hogy a 13. század első felében a nyelvterület északi és nyugati részén volt jellemző az *i*-zés, ugyanakkor arról is vallanak ezek a metszetek, hogy azokon a területeken (például Szatmár, Vas, Zala és Sopron vármegyékben), amelyeket a szakirodalom a kései ómagyar kort illetően gócpontokként jelöl ki, már korábban, a 14. század első felében is nagyobb mennyiségben jelentkeznek az *i*-zű adatok.

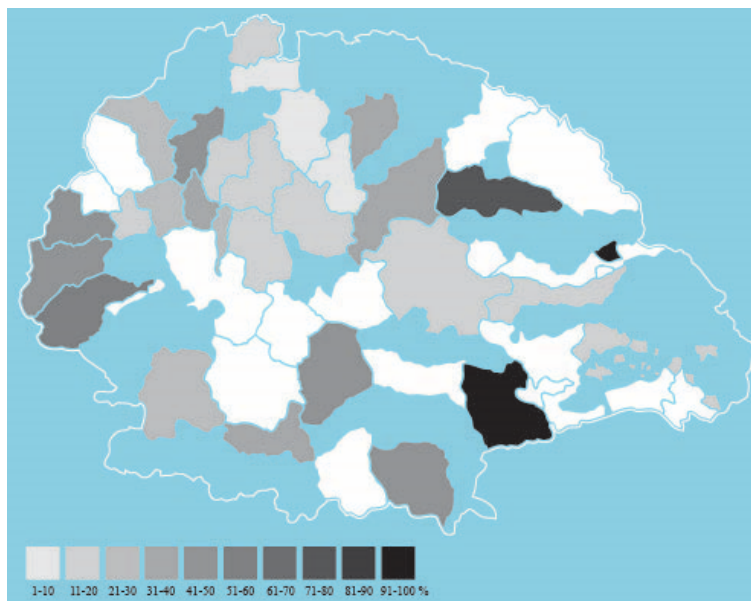
Az abszolút és relatív gyakorisági térképeket azonban érdemes együttesen használni, amit a Hunyad vármegyei eredmény például szembeűnően igazol: itt ugyanis a 14. századi igen magas relatív gyakoriság annak a következménye, hogy mindössze egy (*i*-zű) adat jelentkezik ezen a területen. A relatív gyakorisági térképek ezért itt önmagukban (az abszolút gyakorisági térképek figyelmen kívül hagyásával) torz és félrevezető eredményekre vezetnének.

13. ábra. Az *i*-zés relatív gyakorisága (1201–1250)

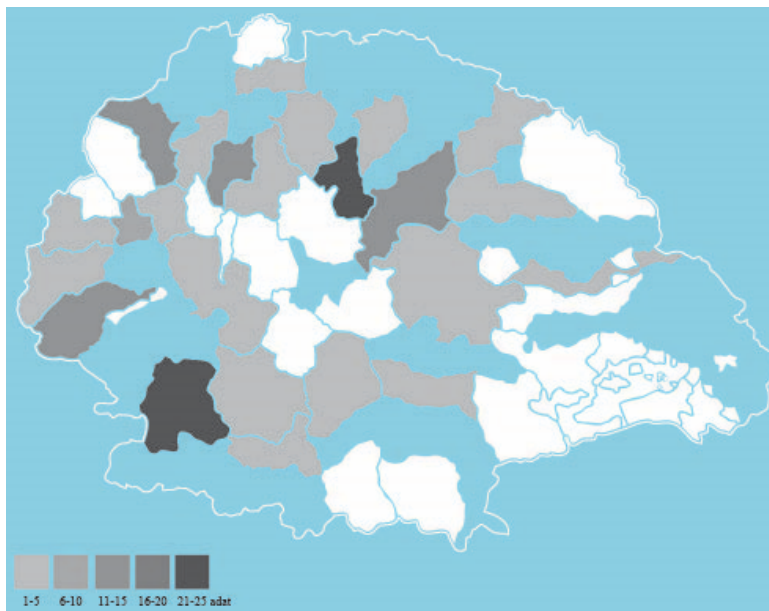
14. ábra. Az í-zés relatív gyakorisága (1251–1300)

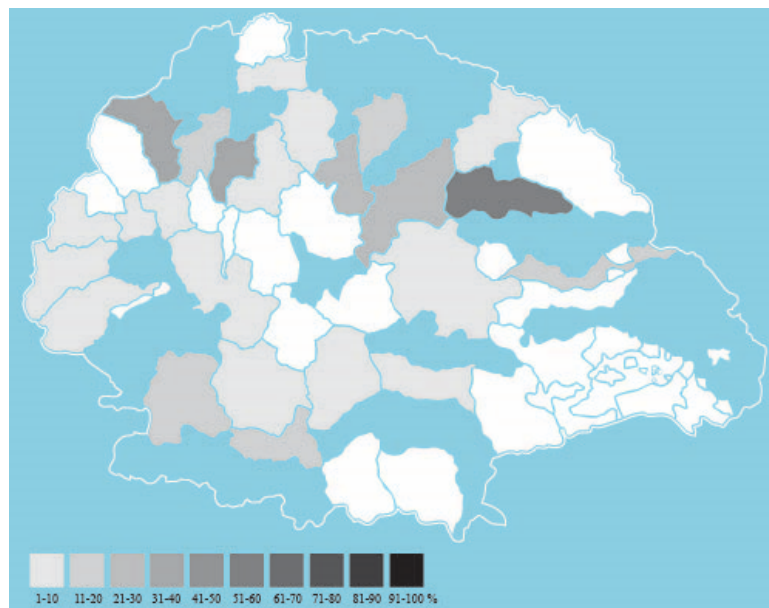
15. ábra. Az í-zés relatív gyakorisága (1301–1350)

3.3. A relatív gyakorisági térképek jelentőségére egy másik aspektusból is rámutathatunk. Az / kiesése kapcsán ugyanis nemcsak a jelenség területi sajátosságai tárhatók így fel, hanem a változás bekövetkeztének mértékét is szemléltetik a térképek.

Az *l* kiesésével kapcsolatban korábban BENKŐ LORÁND azt fogalmazta meg, hogy ez a változás legerőteljesebben a nyelvterület nyugati részén érvényesült (1957: 79).

16. ábra. Az *l* kiesésének és betoldódásának abszolút gyakorisága (1201–1350)

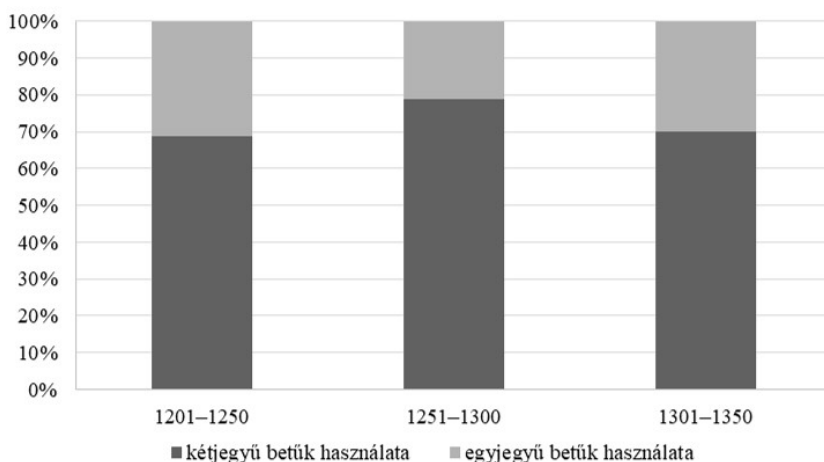

17. ábra. Az *l* kiesésének és betoldódásának relatív gyakorisága (1201–1350)

Az adatok eloszlását mutató abszolút és relatív gyakorisági térképek (lásd a 16., 17. ábrát) azonban egyaránt azt jelzik, hogy az *l* hang kiesése és inetimologikus betoldása a korai évszázadokban a nyelvterület északi-északkeleti, nyugati és déli területeire egyaránt jellemző. A nyelvterület középső és keleti régióiban ugyanakkor a változás nem látszik elterjedtnak. A térképek (leginkább a relatív gyakorisági térkép) alapján az is nyilvánvaló azonban, hogy az *l* kiesése és betoldódása a korban a magyar nyelvterület egyik részén sem képviselt az eredeti formákkal szemben fő variánst.

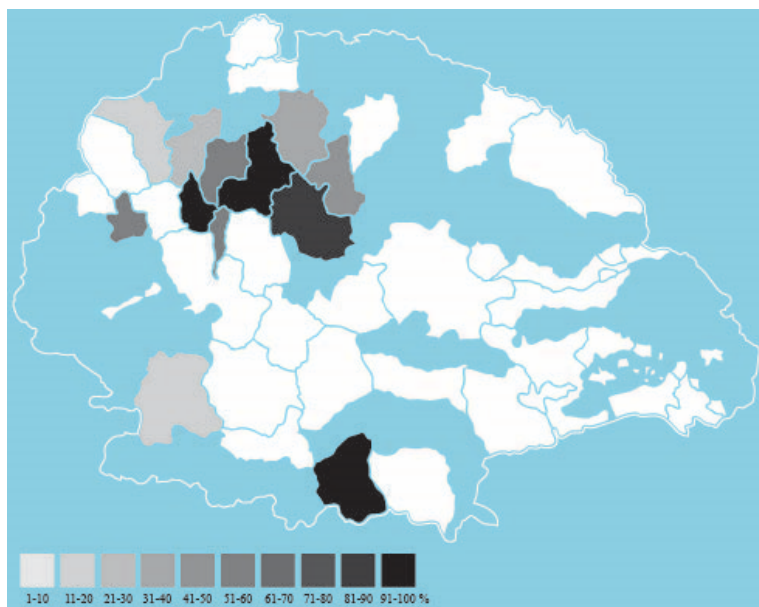
4. A nyelvjárástörténet egyes kérdéseiben az adatok kronológiai gyakorisági viszonyainak fél évszázados metszetekben történő ábrázolása és a területi sajátosságok együttes figyelembevétele hozhat csak megnyugtató válaszokat.

Az *ëü* diftongus vizsgálatával kapcsolatos eredményeket számos tényező teszi viszonylagossá: az *ëü* keletkezésének heterogenitása és az azzal kapcsolatos későbbi változások szerteágazó volta, valamint a helyesírási és etimológiai bizonytalanságok sokasága említhető meg itt például közülük. A területi elterjedtség vizsgálatakor — melynek során az adatokat az 1200-as évektől kezdődően vetítettem térképre — a számos helyesírás-történeti akadály miatt annak bemutatására szorítkoztam csupán, hogy a különböző szembenállásokat mutató elemekben a kétjegyű betűk (*eu, ev, ew, eo, ou, ov, ow, ey, iu, yu, yw*) és az egyértelműen monoftongusra utaló lejegyzések (*u, uu, uv, v, w, o, i, y, e*) milyen aránybeli különbségeket mutatnak az egyes időszakokban és az egyes területeken. Az elemzésbe csak azokat az adatpárokat vontam be, amelyekben a legnagyobb valószínűséggel feltételezhetjük az egykori diftongusos ejtést. A vizsgálat eredményeinek értékelésekor természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy a helyesírás konzervativizmusa következtében a kettősbetűk az idő előrehaladtával diftongust és monoftongust egyaránt jelölhettek.

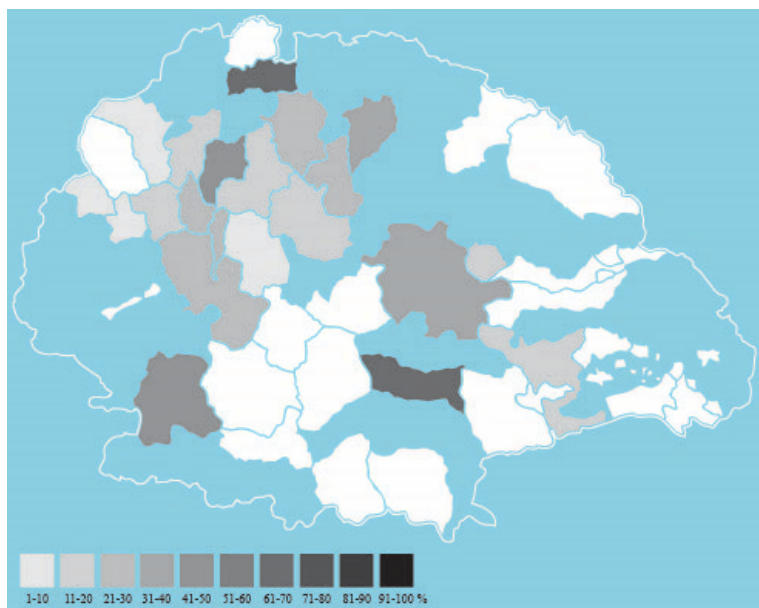

18. ábra. A szembenállást mutató adatok lejegyzési gyakorisági viszonyai

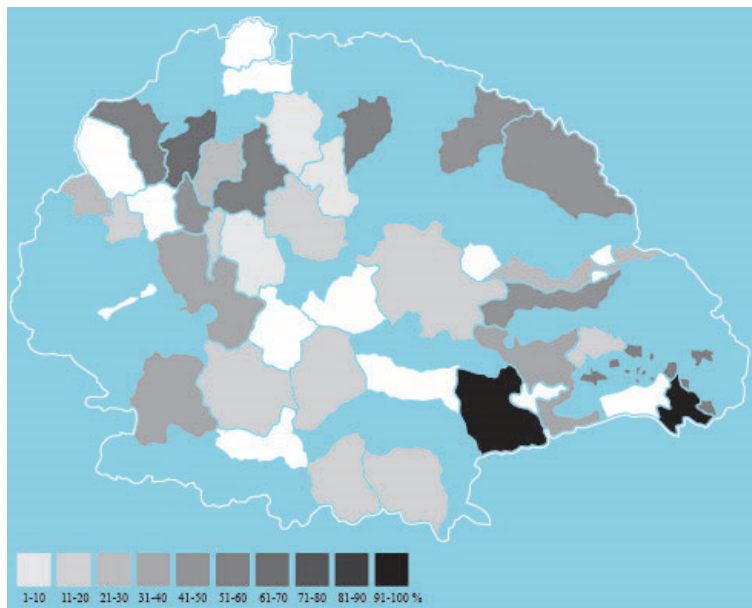
A nehézségek ellenére az adatok relatív gyakorisági viszonyainak térképre vetítése bizonyos következtetések levonását (kellő óvatosság mellett) lehetővé teszi.

19. ábra. A monofungosus ejtésre utaló adatok területi viszonyai, 1201–1250

20. ábra. A monofungosus ejtésre utaló adatok területi viszonyai, 1251–1300

21. ábra. *A monoftongusos ejtésre utaló adatok területi viszonyai, 1301–1350*

Noha a félévszázados intervallumokban az egyes adatok arányában csak minimális különbségeket látunk (lásd a 18. ábrát), ez minden valószínűség szerint azal is összefüggésben áll, hogy a terjedő monoftongusos ejtést a lejegyzett formák sokáig nem tükrözték.

Területi szempontból viszont az egyértelműen monoftongusra utaló írásmód fokozatos terjedését tapasztalhatjuk. A fenti relatív gyakorisági térképeken (lásd a 19., 20., 21. ábrát) az egyértelműen monoftongusra utaló írásmódú alakoknak a kettősbetűkkel lejegyzett adatokkal szembeni százalékos arányát láthatjuk.

5. A korai ómagyar kori történeti adatoknak a hangtani nyelvjárástörténeti kutatásokba való bevonását több körülmény is nehezíti. Az adatokhoz való óvatos viszonyulás és azoknak a különböző szűrők segítségével történő felhasználása azonban megnyugtatóan kiküszöbölheti ezeket a korlátozó tényezőket. Az itt bemutatott eredmények és módszertani megoldások arra világítanak rá, hogy nem pusztán a kronológiai és területi sajátosságok relatív gyakoriságának figyelembevétele fontos az adatok eloszlásának egyenetlensége miatt, hanem ezzel együtt bizonyos területek gyér forrásadottságaiból fakadóan az abszolút gyakorisági viszonyokat is szem előtt kell tartanunk annak érdekében, hogy a torz képet elkerüljük.

A területi és kronológiai viszonyok bemutatása természetesen egymástól sem lehet független. A két szempont együttes érvényesítésének célszerűségét jelzik az olyan esetek, amelyek a helyesírás konzervativizmusa miatt a kronológiai gyakoriságban nem mutatnak ugyan eltérést, de a térbeli ábrázolás az adott nyelvjárási jelenség terjedési folyamatát jól kirajzolja.

Irodalom

- BÁBA BARBARA 2019. Az oklevelek kevert nyelvi állapotáról a nyelvjárástörténeti vizsgálatok tükrében. *Helynévtörténeti Tanulmányok 15*: 179–192.
- BÁBA BARBARA 2020. A korai ómagyar kori *i ~ é* szembenállás vizsgálatának lehetőségei és korlátai. *Magyar Nyelvjárások 58*: 61–79.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- DUDÁS GYÖRGYI 2002. A föld és a völgy labializációs változásai az ómagyar korban. *Magyar Nyelvjárások 40*: 21–34.
- DUDÁS GYÖRGYI 2004. A szóvég felől induló labializáció az ómagyar korban. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*: 167–182.
- N. FODOR JÁNOS 2008. *Északkelet-Magyarország személyneveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526)*. Kézirat. Doktori értekezés. Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KIS TAMÁS 2019. *Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. Debrecen.
- NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza, Ethnica.
- NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2006. *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- SZÓKE MELINDA 2010. A garamszentbenedeki alapítólevél nyelvtörténeti forrásértékéről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*: 95–103.
- SZÓKE MELINDA 2011. A garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapítólevelének kronológiai rétegei. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*: 59–65.

Frequency Conditions in the Description of Phonological Dialectal Differences in the Early Old Hungarian Era

The primary, direct source material for the description of phonological dialectal differences in the early Old Hungarian Era is represented by linguistic data found in linguistic records. The source value of data in linguistic records in historical dialectology, however, may vary significantly. The main obstacle to the use of linguistic records from the early Old Hungarian Era, besides pitfalls posed by orthographic history, is represented by their characteristic linguistic variation, thus when studying the source value of historical data for historical dialectology we also need to consider the causes of dualities seen in linguistic records. Therefore, I have already addressed this problem in detail in one of my earlier papers. When it comes to the description of the regional features of the phonological dichotomies during the Old Hungarian Era, we also need to keep it in mind that

some of the remnants found in the charters do not necessarily reflect the dialect of the local name users but that of the scribe of the charter. I examined this issue as well when studying charters that have survived in different copies and were created at almost the same time as by scrutinizing these sources we may hope to find out why certain phenomena in historical dialectology emerge also in areas and at times where and when it would not otherwise be expected.

When defining the source value of historical data for historical dialectology we cannot disregard, besides all these, the regional and chronological unevenness of the sources. In this paper I present how these factors determine the attitude towards historical data from the early Old Hungarian Era, i.e., the use of which methodological principles may bring us results when assessing the frequency of data. Of the phonological dialectal features from the early Old Hungarian Era I provide examples for phonological dichotomies related to $i \sim \ddot{u}$, $\ddot{e} \sim \ddot{o}$, $\acute{e} \sim \acute{i}$, the dropping of l and the $\ddot{e}\ddot{u}$ diphthong.

The inclusion of historical data from the early Old Hungarian Era in research on historical dialectology is made more difficult by several circumstances. A cautious attitude towards data and their use with the help of different filters may avoid these restrictive factors in a reassuring manner. The results and methodological solutions presented here indicate that it is not only the relative frequency of chronological and regional features that must be considered due to the unevenness of data distribution but because of the scarce sources of certain areas we also need to keep in mind the absolute frequency relations in order to avoid a distorted image.

Of course, the introduction of regional and chronological relations cannot be independent of one another. Those cases underlie the expediency of relying on both aspects together which although do not show differences in chronological frequency due to the conservative nature of orthography but spatial representation shows the spreading process of the given dialectal phenomenon well.

